

Fordított díván

Szerkesztői gondolatok a Nyugat-keleti díván verseinek magyar fordításairól¹

Goethe szerint²

„Háromféle fordítás van. Az első a saját gondolkodásmódunk (Sinn) révén ismertet meg bennünket a külfölddel; erre a célra az egyszerű prózai fordítás a legjobb. A próza ugyanis azzal, hogy bárminémű költői művészet valamennyi sajátosságát megszünteti és a költői lelkesedést egyfajta közös vízszintre húzza le, eleinte a lehető legnagyobb szolgálatot teszi, tudniillik nemzeti otthonosságunk, mindennapi életünk közepette lep meg bennünket az idegen kiválósággal, és anélkül hogy tudnánk róla, miként történik ez velünk, magasabbrendű hangulatot kölcsönözvén, valóban épületesen hat ránk.³ Luther bibliafordítása bármikor képes efféle hatást előidézni.[...]

Ezután következik a második korszak, amikor az ember igyekszik ugyan belehelyezkedni a külföldi állapotokba, de valójában nem törekszik egyébre, mint hogy magáévá téve az idegen gondolkodásmódot (Sinn), azt mindjárt a saját gondolkodásmódjával (Sinn) adja elő. Az ilyen korszakot a szó legtisztább értelmében parodisztikusnak⁴ nevezném. Többnyire szellemes emberek érzik hivatva magukat efféle foglalatosságra. A franciák valamennyi költői mű fordításánál ily móddal élnek; Delille⁵ fordításaiban százával találunk erre példát. Amikor az idegen szavakat saját szájához igazítja, a francia az érzésekkel, gondolatokkal, sőt még a tárgyakkal is ugyanígy jár el, minden egyes idegen gyümölcs helyébe valami olyan pótlékot kíván, ami az ő saját földjén termett.

Ehhez a fajtahoz tartoznak Wieland⁶ fordításai; neki is olyasféle sajátos észjárása és ízlése volt, ami csak annyiban közeledett az antikvitáshoz, a külföldhöz, amennyiben az számára kényelmes volt. E kiváló férfiú kora reprezentánsának tekinthető: rendkívüli mértékben hatott azáltal, hogy éppen azt, ami tetszett neki, amint elsajátította és közzé tette, kortársainak is kellemesen és élvezetesen tudta tálalni.

Mivel azonban sem a tökéletességben, sem a tökéletlenségben nem tarthat ki az ember sokáig, hanem hát egyik változást szükségképpen követi a másik, ennél fogva megérhettük a harmadik korszakot, amely a legmagasabbrendűnek és a végsőnek nevezhető, jelesül azt a korszakot, amikor a fordítás arra törekszik, hogy az eredetivel azonosat alkosson, vagyis nem az a szándéka, hogy helyettesítse valamivel amaszt, hanem hogy a helyébe lépjen.

Ez a fajta fordítás eleinte a legnagyobb ellenállásba ütközött; mivel az a fordító, amelyik szorosan kötődik az eredetihez, többé-kevésbé feladja nemzete eredetiségét, és ilyenformán valami olyan harmadik jön létre, amihez a sokaság ízlését hozzá kell szoktatni előbb.

A soha elég nagyra nem becsülhető Voss⁷ eleinte nem tudta kielégíteni a közönséget, mígnem az emberek lassanként bele-behallgattak, beleszoktak az új módiba. [...]

Mármost a Hammer-féle⁸ munkák a keleti remekművek többnyire hasonló kezelésére utalnak, mely művek esetében főleg a külső formákhoz való közelítés ajánlatos.”⁹

1819

¹ E tanulmány az alábbi kötet tapasztalatainak tükrében készült. J.W. Goethe: Nyugat-keleti díván. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta, a fordítások szövegűségét ellenőrizte Halasi Zoltán. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001.

² E szövegrészlet a Nyugat-keleti díván Goethe által írt utószavának egyik legutolsó fejezete. Nagyjából tükrözi, mi lehetett a kor költőinek-íróinak elvárása a versfordítással szemben.

³ Goethe a következő, itt kimaradt bekezdésben maga szorgalmazza a Nibelung-ének prózai fordítását, és ilyen formában „népkönyvvé”, azaz népszerű, közérthető könyvvé tételét.

⁴ Kihámozható a szövegből is, hogy a „parodisztikus” itt a fordító elme magához hasonító, tehát eltorzító tendenciáját jelenti, de nem elsősorban – ahogy ma értenénk - a komikum irányában.

⁵ Jacques Delille (1738-1803) Vergilius, Milton és Pope műveit fordította, nem formahűen.

⁶ Christoph Martin Wieland (1733-1813), Goethe barátja, ifjú éveiben mestere, többek között Shakespeare drámáit fordította prózában, Horatiust blank verse-ben.

⁷ Heinrich Voss (1751-1826) iskolát, sőt korszakot teremtett hexameteres Homérosz-fordításaival. Goethe *Hermann und Dorothee* c. versében (nem azonos az eposszal) külön megénekelte.

⁸ Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856), orientalista, számtalan arab-perzsa-török irodalmi művet ültetett át németre, Goethe az ő fordításában olvasta Háfizt, és ez az élmény vezetett a *Díván* verseinek születéséhez.

⁹ Egy történelmi pillanattal később, Rückert feltűntével megvalósult az, amit Goethe még nem tanácsolt, a keleti versidomok formahű tolmácsolása.

Előzetes megfontolások

A vers tartalom és forma szintézise: hangzás és értelem ötvöze.

A fordítás kompromisszum: a két komponens közül egyszerre csak az egyik érvényesíthető maradéktalanul. Vagy a tartalom (szélső pólus: nyersfordítás) vagy a forma (szélső pólus:

akusztikus tükrözés, értsd: zeneien formahű fordítás)¹⁰. E két szélső pólus között mozog a magyar irodalmi hagyományban műfordításnak nevezett szövegképződmény. Ezt az különbözteti meg a nyersfordítástól, hogy igyekszik az eredeti vers minél több trópusát, vagyis mikro- és makroszintű versszerkezeti (poétikai) egységét megőrizni.¹¹ Ám az ilyen jellegű megfelelések is mindjárt két mezőben helyezkednek el. Az első esetben úgy teszünk, mintha az eredeti vers időtlen alakulat volna, és ennek felettetjük meg a magyar változatot. Ekkor a két vers a kvázi egyidejűség viszonyába kerül. A fordítás olyan, mintha ma íródott volna a vers, a mindenkori mában: ez a szinkronikus fordítás¹². A másik esetben, amennyiben a vers klasszikus, a fordító arra törekszik, hogy időbeli távolságot teremtsen a ma és az egykor aktuális vers között. Történelmi patinával vonja be a szöveget, régiesíti. Ezt nevezem archaizáló, vagy diakronikus fordításnak.¹³ További szempontként jöhetne számításba a fordító beleélőképessége, amennyiben a műfordítás aktusát a színészi szerepjátszáshoz hasonlítjuk. Vannak „testhez álló” szerzők, és vannak olyanok, akiknek képtelenek vagyunk a bőrébe belebújni. Itt a bökkenőt az okozza, hogy pszichológiai eseményeket kellene puhatolnunk, és az ilyesmit nehéz nyomon követni.¹⁴ Ennek a színészi munkának mintegy velejárója volna a fordítandó költő műveltségének, kulturális háttérének minél mélyebb ismerete. Azonban számos esetben kiderül: a vers alapvetően nem racionális természetű képződményéhez nem okvetlenül kerülünk közelebb racionális eszközökkel.¹⁵ Sőt, szinte alapelveként szögezhető le, hogy a versfordítás, szemben a ráció analitikus (felbontó, majd másképpen összerakó)

¹⁰ Csak egy sornyi példa a kettőre. A Goethe-féle Díván-utószó híres mottójának első sora „Wer das Dichten will verstehen” tartalmilag híven közelítőleg így fordítható: „Aki érteni akarja a költést”, akusztikusan pedig így: „Vert az Isten, nyílt est éhen”.

¹¹ Maradjunk első példánknál. A teljes utószó-mottó így hangzik németül: „Wer das Dichten will verstehen / Muss ins Land der Dichtung gehen, / Wer den Dichter will verstehen / Muss in Dichters Lande gehen.” Mint látható: itt a poétikai alakzatok ismétlése, párhuzamos előfordulása sor- és szintaktikai szinten is megvan, sőt egy szó, a „dicht”, és annak képzett alakja mindegyik sorban előfordul, mintegy akusztikailag is nyomatékosítandó, hogy ez a vers a „sűrítés”-t (a költést) járja körül, és ezt a tényt a négyszeres szóismétlés fokozhatatlan erővel mélyíti el az olvasó-/hallgatóban. Íme, egy kísérleti magyar verzió, mely e tény visszaadását kísérli meg: „Hogy a költést vágjad-kenjed, / költés honát kell ismerned; / Hogy a költőt vágjad-kenjed, / költő honát kell ismerned.”

Tudható, hogy Goethe nem élhetett e diákosan szleng szóval – hát még annak inverz alakjával! –, tehát a fordítás ilyen értelemben hűtlen, sőt hamis. És a „vágjad-kenjed” egyszerűen nem szerepelhet együtt (Goethénél) a „költés honá”-val: ez utóbbi a német tükrőfordítása egyrészt, másrészt igen régies, harmadrészt mesterkélte, negyedrészt vers- és költészetszerűtlen. Tehát hiába igyekeztünk hívek lenni, durván meghamisítottuk az eredetét.

¹² Itt is több aleset képzelhető el aszerint, hogy milyen nyelvi stílusréteg képviseli a még „mai”-nak érzett versképződményt. Az előbbi (ld. 2. lábjegyz.) verzió amolyan középiskolás önképzőkori kísérlet, amely a német metrikai alakzatot, a négyes trocheust, megtartja. Két másik példa a ritmikai kötöttség áthágására, egyben a belső forma őrizni akarására: „A verseket soha meg nem értheted, / születésük módját ha nem ismered. / A költőket soha meg nem értheted, / szülőföldjüket ha meg nem ismered.” és „Hogy az írás értője légy, / keresd fel az ihlet terét; / hogy az író értője légy, / keresd fel a szülőhelyét.” Az első esetben az újstílusú magyar népdal 4 / 4 / 3 osztatú tizenegyesre, a második esetben a 4 / 4 középmetretű nyolcas népdalszövegre (is) emlékeztet. Mivel egyik esetben sem éri el az eredeti alakzatsűrűséget, a magyar példa lazának, ritkásnak, némiképpen dilettánsnak hangzik. Az első esetben egy műkedvelő egyetemi tanárt, a második esetben gyakorló költőt (valahol József A. és az Újhold stílusa között) sejtünk a szöveg mögött. A tanár is, a költő is lehet mai, hiszen a mai líra palettája rendkívül gazdag. Egy biztos: ha nem volna megadva a szerző, aligha jutna eszünkbe, hogy ezt a verset Goethe írta.

¹³ Kiagyalt változatunk – „A versírást csak úgy érted, / ha mint költő megismerled. / Bármely költőt csak úgy érted, / hazáját ha megismerled.” – attól dől a saját dugájába, hogy Goethe szövege olyan egyszerű és keresetlen, akár egy kiszámoló: nincs benne mit archaizálni. Arról nem is szólva, hogy ez a magyar négyesoros ritmikailag is sántít, az eredeti struktúrát is felemásan adja vissza. Az „esmér” pedig egy öreg parasztemberre utal, aki bárki lehet, csak éppen Goethe nem.

¹⁴ Habár egy-egy vers (vagy bármely szöveg) elhangzásakor azonnal kiderül, hallani, hogy ez élő vagy halott dolog, hogy van-e a hangok mögött valaki vagy nincs.

¹⁵ Örök példánkon keresztül láttatható, hogy a ráció interpretatív jellege elprózaizálja az eredeti vers képi világát: „Hogy a versírást ismerjed, / költészetet kell művelned. / Hogy a költőt megismerjed, / hazáját kell felfedezned.” Hol van ebben a verzióban az utazásra való kétszeres felszólítás? Hol az „értés”, a „will verstehen” parallelizmusa? A ráció, és a kezén születő interpretáció előbbre lép a versalkotó képzeletnél: többet is tud nála (hiszen valóban azért igyekszünk megérteni valamit/valakit, hogy ezáltal megismerjük), meg kevesebbet is (maga mögött hagyja a versszülő képzeletet, elfelejti a megismerés ritmikus aktusát, a ráismerés, vagy a ráismeréshez vivő tudatelőtti út „tolófásait”).

tevékenységével, mimetikus tevékenység, az alkotás utánzása: vagyis az összefoglalóan költészet címszóval tanult-megismert eszközök (szabályok, sablonok) az adott esetre alkalmazható, kombinatív működtetése, eseti ötvözése. Ahogy a táncban az ember lába (végső soron a teste) „gondolkodik” (és nem az agya), úgy „ropja”, a poétika táncrendjét követve, a versalkotó képzelet. Sokszor azt sem tudja a versfordító, hogyan jutott az eszébe valamely sikerült, telitalálatnak ható megoldás: „egy uszodafal érezhet így” – fordítja át a költő a képet a szöveg felőli nézetbe –, „boldog a jobb benyúlásaival” (Tandori Dezső). De mondhatnánk azt is egy termékeny képzavarral élve, hogy a fordítás „a fül szemlélete” nyomán születik meg. Vagyis a fordító költészetben iskolázott hallása az az instancia, amely eldönti, mi elfogadható a készülő fordításban, és mi nem. Egy szó mint száz, a fordító verstechnikai készsége, hangszertudása döntő szerepet játszik a műveletben. Ebből egyenesen következik, hogy verset fordítani jobban senki sem tudhat annál, ahogyan verset írni tud. Ennek látszólag ellene vethető az, hogy hát fordítás közben is tanul az ember: hogy pl. Devecseri valószínűleg jobban tudott írni az *Iliász* és az *Odüsszeia* lefordítása után, mint annak előtte. Igen: jobban tudott írni Devecseri – Homérosz és hexameterül, sőt, valószínűleg Homérosz is, miután megtanult magyarul Devecseri révén, leginkább devecseriül tudott ezen a nyelven, ám hogy Devecseri jobban tudott-e később devecseriül verset írni, ez nagy kérdés. Vagy: Kálnoky lefordította ugyan a *Faust* második részét, nem is akárhogyan, ám ez mintha mégsem látszott volna őt segíteni abban, hogy korszerűen kibontakoztassa költői egyéniségét.¹⁶ Próteuszibb alkatok esetében viszont, amilyen pl. Weöres Sándor volt, a hatalmas fordítói formakultúra kifejezetten gazdagítani látszott a határait szüntelenül tágító-feszegető weöresi költészetet, ámbár könnyen lehet, hogy fordításkor valójában mégis Weöres ajándékozta meg a nagyvilág költőit saját lírai géniuszával. Túl az egyéni kvalitásokon és az alkati esetlegességeken igen fontos meghatározója a mindenkori fordításnak a fordítandó és a befogadó nyelv, illetőleg a két irodalom fejlődésének egymáshoz való viszonya. Például a középkori latin a maga ezeröttszáz éves írásbeliségével sokkal hajlékonyabb, kifinomultabb, és készebb nyelv volt, mint bármelyik korabeli, az írásban magát épphogy csak pallérozni kezdő európai nyelv. Más példa: Montaigne franciája nagyjából egyidejű Bornemissza Péter magyarjával, s jóllehet két kitűnő prózaíróval van dolgunk, mondatfűzésük csaknem olyan viszonyban áll egymással, mint Prousté Móricz Zsigmondéval¹⁷. A nyelv élete a növény életével rokon. Az irodalmi nyelv az egyes írók stílusában ölt testet. Mivel az írók sem születnek kétszer, az irodalmi nyelv pillanatai sem ismétlődnek.¹⁸ A nyelv flórája olykor dús, olykor kopár. Bizonyos alkotókban sok minden található (egy civilizáció egész korabeli műveltsége, kultúrája, szellemi horizontja), ilyenkor gazdag, sokértelmű növényzet a nyelv¹⁹. Egy-egy szó hihetetlenül sok jelentésárnyalatra tesz szert. Vagy épp ellenkezőleg: akár az atom magja, rendkívüli energiákat tartalmaz koncentráltan. Minthogy a nyelv közösségi képződmény, a fordító egymaga nem változtathat érdemben a nyelv állapotán. Például ha a fordítandó nyelvnek fejlett filozófiai fogalomkészlete van és az be is épült a költészetbe, a befogadó nyelvben azonban még nem alakult ki ilyesmi, akkor a fordító aligha pótolhatja ezt a hiányt.²⁰ A fordító nem lépheti át a nyelv árnyékát, a legnagyobbak sem.²¹ A fordító mint saját kultúrájának kertésze egyet tehet: úgy ülteti át a hozott versnövényt, hogy az lehetőleg minél elevebb maradjon és minél tovább éljen.²² Fő, hogy jó humuszos földbe helyezze (gazdag nyelvi tápanyaggal lássa el), kapjon elég fényt (nyilvánosságot) és esőt (olvassák minél többen). A többi már nem a fordítón múlik. Hadd szögezsem le:

¹⁶ Van német példánk is: Friedrich Rückertnél briliánsabban senki sem fordított arab és perzsa költészetet, August von Platen semmiképp sem, mindazonáltal Platen költészete sokkal erőteljesebben egyéni arculatú és mélyebb, mint Rückerté.

¹⁷ Bornemissza írásai nemcsak szemléletük miatt, de nyelvezetükben is jóval közelebb állnak pl. Luther *Asztali beszélgetése*éhez.

¹⁸ Leszámítva a mester-tanítvány, egyéniség-epigon kapcsolatokból származó ismétlődéseket. Persze más az, amikor Lisznyai Kálmán petőfizik, mint az, amikor Weöres aranyjánosozik.

¹⁹ Gondoljunk Dantéra, Shakespeare-re.

²⁰ Általános nehézség ez minden távoli nagy kultúra és a magyar nyelv viszonylatában. Így például akár a kínai zen buddhista, akár a taoista költészet esetében. Vagy a szúfi misztikánál. Mindjárt más a helyzet az európai misztikával: Kurdi Imre és Tatár Sándor Angelus Silesius vagy Takács Zsuzsa Keresztes Szent János fordításai bizonyítékok arra, hogy a keresztény (barokk) misztika szó- és képkezelésének vannak adekvát magyar megfelelői.

²¹ Korabeli adekvát magyar városi polgárnyelv híján Arany is kénytelen volt vidékiesíteni-parasztosítani az athéni polgárokat Arisztophanésznál.

²² Bibliafordításaink élete mutatja, hogy még a legszentebb is ki van téve az avulásnak: amivel celebrálni esetleg lehet még (Károli eredeti nyelve) igehirdetéseket, költői allúziókban, azzal téríteni már nem: a mai „pogányok” már nem értik a XVI. századi magyart (de a hívők se nagyon).

én azt tekintem jó, vagy a jóhoz közelítő fordításnak, amely a teljes magyar költészeti hagyomány ismeretében készül, és amely magyarul jó versnek hat.²³

Előzmények

Goethe művészete megjelenésétől fogva fordításra inspirált boldog-boldogtalant.²⁴ A *Vándor éji dala* mint afféle lírai Csomolungma kezdetektől vonzza a műkedvelő és hivatásos lírikusokat egyaránt.²⁵ A *Faust*hoz már némileg több türelem kell, de ez sem riasztja a vállalkozó kedvűeket. Ha az NKÖM egy műfordítói pályázatát is kiírta ugyanakkora pályadíjjal, mint az irodalmi és a nyelvművelő műfajokban, Goethe különféle írásai bizonyára nagy számban fordulnának elő a pályaművek között.

Magát a *West-östlicher Divant* eddig csak szemelvényekben ismertették Magyarországon. Elsőként Hegedűs István vezette be az olvasókat a *Díván* világába, a Fővárosi Lapok 1871-es évfolyamában, három folytatásban.²⁶ Ő tájékoztat először arról, hogy Marianne Willemer volt nem egy vers műzsája, sőt szerzője is. Hegedűs fordításai dicséretre méltó buzgalomról, ám szerény hangszertudásról tanúskodnak. Őt követte 1875-ben a neves Szász Károly 41 verssel; hármat a Függelékéből vett fel, szép számmal fordított a *Dalnok könyvéből*, a *Szulejka könyvéből* és a *Paradicsom könyvéből*. Különösen szépen sikerült neki a *Hegire* és a *Hétalvók*²⁷, a versek többsége azonban nem több színvonalas fordításnál. A millennium után két évvel látott napvilágot Farnos Dezső tanulmányba ágyazott fordításfüzére összesen 47 verssel²⁸, Farnos kevés híján a teljes *Szulejka könyvet* lefordította, ezzel máig tartó mennyiségi rekordot állított fel egy ciklusra vonatkoztatva. Szóincse egy nemzedékkel modernebb a Szászénál, reviczkyes, de így is inkább múltba hajló. Farnost 1907-ben Dóczi Lajos követte összesen 61 verssel, az egész *Dívánt* véve alapul ő fordított belőle a legtöbbet. Dóczi egy árnyalattal modernebb elődeinél, könnyedebb is, különösen a szabad vers felé tartó formákban (pl. *A szerelem könyve* c. vers). A hármójuk közti átmenetek illusztrálására álljon itt példaként az *Ezer alakban...* 13. sora. Goethe: „An des geblümten Schleiers Wiesentepich”, Szász: „Virághimes rét iratos szövetjén”, Farnos: A rétnék hímes, tarka szőnyegérő”, Dóczi: „A réti szőnyeg csillagos szövetjén”.²⁹ Eddig a 19. századiak, ezután jön a Nyugat nemzedéke.

Furcsának, mi több, sajnálatosnak találom, hogy Babits nem próbálkozott a *Dívánnal*. Érzésem szerint az ő enyhén maníros, de telt zengésű erotikája esztétikusan találkozott volna a keleties Goethéével. Tóth

²³ Itt persze visszautalok a formahűség kritériumára, hiszen az olyan magyarítások, mint pl. Kosztolányi négyes-hatos-nyolcas rímes jambusokra átkomponált haiku-fordításai vagy Mészöly Gedeon felező tizenkettesekre fordított Uliasz-Odüsszeiája ugyan csinos magyar versek benyomását keltik, ám az eredetin erőszak tételét, az első esetben a francia impresszionizmus és a szecesszió jegyében, a második esetben a közérthetőség és az ismerősségérzet fokozása végett, egyfajta fordítói populizmus nevében. Ez utóbbi kategóriába tartoznak Faludy György manapság kereskedelmi okokból kötetenként, díszkiadásban megjelenő fordításai is.

²⁴ Két bibliográfiát ajánlok a témával foglalkozók figyelmébe. Az egyiket a Szabó Ervin Könyvtár elődje készítette, ebben valamennyi komolyan vehető Goethe-fordítás könyvészeti lelőhelye fellelhető: *Goethe 1832-1932 márc. 22. A Fővárosi Könyvtár ünnepi kiadványa. I. Magyar Goethe-irodalom a Fővárosi Könyvtárban. II. Idegennyelvű Goethe-irodalom a Fővárosi Könyvtárban*. Bibliográfia: Drescher Pál. Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája 1932. - A másik az Idegennyelvű Könyvtár osztályvezetőjének, aki a világirodalom hazai recepciójáról készülő állandóan frissített honlap szerkesztője is egyben, egy régebbi munkája, amely a fordítások valamennyi kötet- és folyóiratbeli előfordulását tartalmazza: *Komáromi Sándor: Német nyelvű irodalom befogadása Magyarországon 1945-1980*. In: *Studia Philologica Moderna* 1989. 2. köt. ELTE Budapest, 1989.

²⁵ Fordítani persze kell a remekműveket, ám tudni kell azt is, hogy a Csomolungma nem áll meg a Himálaja nélkül.

²⁶ Hegedűs közlését illetően nem pontos a Fővárosi Könyvtár bibliográfiája. A Fővárosi Lapok 1871/ 150., 151., 152. számában 22 *Diván*-verset közöl magyar fordításban. Néhány az ismertebbek közül: *Hegire, Selige Sehnsucht, Locken, haltet mich gefangen, Nich Gelegenheit macht Diebe, Gingo biloba, In tausend Formen...*

²⁷ Szász esetében sem teljesen pontos a Fővárosi Könyvtár bibliográfiája.

²⁸ Dr. Farnos Dezső: Goethe utolsó két szerelme. Tanulmány és műfordítás. A Kisfaludy Társaság Évlapjai, Új Folyam 33. kötet 1898-99. 130-190 p. Bp. Franklin Társulat 1901.

²⁹ Látszik, hogy Dóczi el akart szakadni a klisészerű „virághím”-től, de hát a „csillagos” sem különlegesebb a magyar nyelvben a „hímes”-nél, ráadásul pontatlan is. Természetesen azt a váratlanságot, amit a Goethe-sor a szokványtól elütően fordított birtokos szerkezete teremt, hogy ti. nem „a rét szőnyegének tarka fátyla”, hanem „a virágos fátyla rétszőnyege” – ezt egyik fordító sem kísérelte meg visszaadni. Még Szabó Lőrinc sem, aki pedig kongeniális e vers fordításában.

Árpád csak két verset fordított Goethétől, Kosztolányi többet, a Dívánból azonban csak egyet. Így a 20. század nagy költői közül Szabó Lőrincre hárult a feladat, hogy mind a fiatal, Sturm und Drang-kori, mind a klasszikus, mind a kései Goethe magyar hangja legyen. Szabó rendkívüli elme volt, talán a legokosabb valamennyi költő-fordító közül: olyan rendkívül bonyolult, gazdag és árnyalt filozófiai szövetű verseket is egyenrangú módon tudott megszólaltatni magyarul, amilyen pl. a Dívánból a *Wiederfinden* vagy az *In tausend Formen*³⁰ Ugyanakkor nem hallgathatom el, hogy Szabó Lőrinc fordítói nyelvhasználata is veszedelmesen muzealizálódik, azaz egyre kevésbé mondható. Ilyen egyébként is kimódolt kifejezések, mint „a Világ ős szendere” vagy „szentesíti tündök éj” (mindkettő az *Újra együttben*), ma már tarthatatlanok. Csak az a kérdés: ki tudja jobban lefordítani az *egész* verset? Hiszen Szabó lépést tart az eredeti elsöprő lendületével, ami óriási teljesítmény. Vas István a másik 20. századi fordító-óriás, akinek számos magyar Goethét, és ezen belül gyönyörű Díván-verseket is köszönhetünk. Ha Szabó okos volt, Vas inkább bölcs, ha Szabó metsző ésszel, Vas inkább zenével fordított. Itt egy érdekességre hívnám fel a figyelmet. A Díván egyik legmaróbb versét (*Wanderers Gemütsruhe*) három klasszikusunk is lefordította. Mivel módszerükre igen jellemző az eredmény, a lábjegyzetben közlöm.³¹ Szintén a Nyugatosokhoz tartozott a kiváló író-költő-fordító, Sárközi György, neki a *Timur és a tél* c. Dívánverset köszönhetjük, ebben is érezhetők óízek, elsősorban Vörösmarty szellemujja hagyta rajta nyomát, de rendkívüli expresszivitása miatt máig forgalomban maradt, én sem mondtam le róla.

Két verset Áprily Lajos is lefordított a Dívánból, egyik a *Gingo biloba*³². A háború után az 1949-es Goethe Versekhez a szerkesztő Kardos László fiatal fordítókat toborzott, a franciás Rába Györgyöt, az angolos Szász Imrét, valamint Mészöly Dezsőt. Szász kivételével a többiek idővel kikoptak a Goethe-kötetektől. Az 1963-as Goethe verseskötet³³ szinte máig ható érvényű: a Díván-versekhez sokat fordított ekkor a nagyszerű Kálnoky és Rónay György, valamint az akkor fiatal Garai Gábor. Garai fordításai véleményem szerint erőtlenekek, Kardoséi mechanikusak, Rónayéi ma már erősen avulnak, Kálnoky fordításainak némelyikén (nem mindegyiken!) érződik a sietség, az, hogy szakmányba fordított³⁴. Utóbbi kettőnek ennek ellenére jó néhány Díván-darabja nélkülözhetetlen. De pl. a *Dal és szobor* (*Lied und Gebilde*, Rónay) vagy a *Mintha múlhatnék a néven* (*Als wenn das auf Namen ruhte*, Kálnoky) olyannyira homályosan érthető ma már, hogy mindenképpen frissítésre szorulna. Kardos, Rónay, Kálnoky Szász bizonyos fordításai csak azért maradtak benn a 2001-es kötetben, mert nem volt ember, aki megcsinálta volna őket újra.

³⁰ Szabó összes Goethe-fordításai az *Örök barátaink* lapjain olvashatók.

³¹ „Übers Niederträchtige / Niemand sich beklage; / Denn es ist das Mächtige, / Was man dir auch sage. // In dem Schlechten waltet es / Sich zum Hochgewinne, / Und mit Rechtem schaltet es / Ganz nach seinem Sinne. // Wanderer! – Gegen solche Not / Wolltest du dich sträuben? / Wirbelwind und trocken Kot / Laß sie drehn und stäuben.” (*Wanderers Gemütsruhe*); „Az alávalóság / ellen kár a zokszó, / mert ez a valóság, / hiába a sok szó. // Óriás haszonnal / rosszat ő igazgat, / s önkénye azonnal / veszte az igaznak. //

Vándor! – Mért busulsz ezen? / Jobb ha elfeledjük. / Forgószél meg utcaszenny / hadd kerengjen együtt.” (*A vándor elcsöndesül*, Kosztolányi); „Háborogsz az Aljason? / Nem fog rajta átok: / az a legfőbb hatalom, / bármit prédikáltok. // Minden rosszban remekel, / ragyog és növekszik, / s a jóval úgy bánik el, / ahogy neki tetszik. // A szél ellen mit tehet / a vándor az úton? / Por, ganéj és fergeteg, / porozzon és fújjon.” (*Vándor lelki nyugalma*, Szabó L.); „Kár az aljasság miatt / jajra nyitni szádát: / nincs ennél hatalmasabb, / bármit prédikálnak. // Bántatlanul bontja ki / erejét a rosszban, / a jót tönkretetheti, / ha épp kedve szottyan. // Vándor! meg nem állítod - / mi haszna dohogni? / Forgószél vagy sár, piszok – hagyd csak kavarni.” (*Vándor lelki nyugalma*, Vas István) – Látszik, hogy Kosztolányi, mint verseiben is, mindennél nagyobb jelentőséget tulajdonít a rímzavaknak, Szabónál az indulati töltés az erősebb, sőt a második versszak első két sorában tőle szokatlan módon ironizál is, Vasnál érezzük csak azt, amit a cím jelez, a nyugalmat, a „felülállást”, az egészben van valami rálegyintésszerű.. Ez az a vers, amely valószínűleg a jövőben is könnyen fordítható lesz, hiszen a Történelem és a Világ új és új tapasztalatokat szolgáltat átéléséhez. Valamennyi eddigi fordítónk a rosszhoz való hozzászokás útján járt: talán Vas jutott el a legmesszebb.

³² A *Gingo biloba*-versnek sajnos máig nincs adekvát, egyenrangú fordítása. Kálnokyé maradt forgalomban, de az első versszaka annak is körülményes, mesterkéltnak.

³³ Goethe: *Válogatott művei. Versek*. Vál., szerk. Lay Béla, Európa Kiadó, 1963.

³⁴ Ugyanez egyáltalán nem érződik a Faust általa fordított második részén, az csupa öröm, csupa lelemény.

Egy kötet születése

1998 tavaszán keresett meg a Terebess Kiadó vezetője, Terebess Gábor azzal a felkéréssel, hogy elvállalnám-e Goethe *Nyugat-keleti dívánjának* szerkesztését és fordítását? Én a *Dívánról* akkor még csak annyit tudtam, amennyit a Goethe *Versekből* tudni lehetett, vagyis nem sokat. Rövid gondolkodás után mégis igent mondtam a felkérésre, hiszen Goethe az Goethe. Ilyen lehetőségem, gondoltam, az életben többet nem lesz. Úgy terveztük, hogy 1999-ben, Goethe születésének 250. évfordulóján jelenik majd meg a könyv. Kértünk rá a németektől támogatást, én két német kiadótól is megszereztem (ingyen!) a *Díván* kritikai kiadását, valamint felmérve a vállalkozás nagyságát úgy döntöttem, hogy több neves kollégát is felkérek a fordításban való együttműködésre. Márton László nem vállalta azzal, hogy regényt ír, Nádasy Ádám éppen Shakespeare-t fordított, Orbán Ottó a betegségével mentette ki magát (no meg azzal, hogy igazából Goethét nem szereti annyira), Petri vállalta a munkát, de aztán ő is megbetegedett, és semmit nem tudott már csinálni, Tandori hosszas könyörgésre öt verset vállalt csak, mondván, hogy ő már verseket nem fordít, szerencsére Eörsi István kötélnék állt, Kurdi Imre szintén. Eddig csupa németül jól tudó fordító-költőről volt szó. Lator László tanácsolta, hogy nyerek meg az ügynek nem németeseket is, hiszen, mondta, nem az a fontos, hogy jól tudjon valaki németül, hanem hogy jó költő legyen. Így lett a kötet munkatársa Rakovszky Zsuzsa, Várady Szabolcs, Ferencz Győző. Ekkorra nagyjából kialakult az az elképzelésem, hogy nem a teljes versanyagot fordítjuk le újból, hanem azokat a verseket, amelyek nem szerepelnek az utolsó kiadású, 1982-es³⁵ Goethe *Versekből*. E maradékon, kb. 2300 soron pedig úgy osztozunk meg, hogy ki-kik megkapja a *Díván* valamelyik ciklusát. Kurdi vállalt kettőt is (*Roszkedv könyve*, *Elmékedések könyve*), Eörsi egyet (*Bölcs mondások könyve*), Várady egyet (*Szerelem könyve*). Rám maradt kettő (*Párszi könyve*, *Paradicsom könyve*), majd ahogy kiderült, hogy Petri nem munkaképes (övé lett volna a *Pohárnok könyve*), Szijj Ferencet kértem fel a helyettesítésre. Szijj azonban csak a fele ciklusra vállalkozott, ezért a fiatalok közül a kiváló formaérzékű Varró Dánielre és Eörsi Saroltára bíztam a *Pohárnok könyve* második felét. Ferencz Győző a *Szulejka* könyvének bevezető verseit kapta, Rakovszkynak a *Szulejka*-verseket szántam (végül is csak egy részükkel készült el, a maradékot Lackfi János vállalta), Lator ugyancsak a *Szulejka*-ciklus néhány hosszú darabját kapta feladatul. Egy viszonylag rövid, ám igen nehéz ciklusra, az *Elmékedések* könyvére pedig pályázatot hirdettem: két verset kellett lefordítani belőle. Öt pályázat futott be, Imreh Andrásé nyert, ő kapta és csinálta is meg a ciklust végül. Tatár Sándorra több igen kacifántos verset bíztam, Somlyó Györgyöt, Schein Gábort, Parti Nagy Lajost pedig a „reszlivel” kínáltam meg. A németül nem vagy rosszul tudóknak nyersfordítást készítettem, részletes szöveg- és szövegkörnyezet-magyarázatokkal együtt.

1999., a Goethe-év úgy úszott el, hogy az egy Tandori kivételével senki sem csinálta meg a fordítást. Szerződést senki senkivel nem kötött.

2000. januárjában Terebess Gábor értesemre adta, hogy anyagi nehézségei miatt nem vállalkozhat a *Díván* megjelentetésére. Ugyanez év tavaszán Eörsi István közvetítésével a Palatinus Kiadóhoz került a kötet terve, Eörsi a lelkemre kötötte, hogy írassak a kiadóval szerződést, mert addig senki (ő sem) fog dolgozni. A kiadó, illetve akkori igazgatója, Körössi P. József csak úgy vállalta a *Dívánt*, ha a németek finanszírozzák a fordítókat. Én újabb pályázatot írtam az Inter Nationesnek, ebben már a nem németes fordítók neve és curriculumuma is benne volt. Ugyanis (ez a német szisztéma) nem az ügy, hanem az infrastruktúra (a kiadó) pályázik. Körössi hónapokon át hitegetett azzal, hogy megírja a szerződést, majd augusztusban közölte, hogy a németek valamiért nem akarják megadni a pénzt. Nem hagyta, hogy személyesen beszéljek velük (pedig ő nem tud jól németül), végül letagadtatta magát, amikor kerestem. Ősszel megelégteltem a kétszínű taktikázást és beszüntettem az együttműködést a Palatinus Kiadóval. Mindeközben az összes fordítót folyamatosan szorongattam – telefonon és e-mailben, utcán, munkahelyén zaklattam –, hogy teljesítsék vállalt „penzumukat”. Szerződés nélkül, csupán az ügy érdekében!

2000. januárjára elkészültek a fordítások. Persze, (Latort kivéve) szinte mindenkinél voltak apróbb-nagyobb kifogásaim. Zokszó nélkül javítottak a kollégák. 2001. február 26-án ünnepi vendégség

³⁵ az 1963-as kiadással egyező

keretében bemutatam munkatársaimnak a *Díván* egyetlen, házilagosan előállított példányát, mondván, a könyv, lehet, hogy még évekig nem jelenik meg.

2001. januárjától a Magvető Kiadó igazgatója, Morcsányi Géza mutatott érdeklődést a kötet iránt. Újabb pályázatot írtam az Inter Nacionesnak. Azok megkérdezték, hogy a németül nem tudó fordítók milyen nyelvből fordítanak? Mondtam, az én nyersfordításomból. Ők csak a németből fordítókat tudják támogatni, ez benne van az alapító okiratukban, a többit nem. De hát, érveltem, Goethe sem arabból fordította le a *Moallakat* néhány versét, sőt héberül sem tudott, mégis lefordította az *Énekek Énekét!* Mit szólna az ő eljárásukhoz Goethe? Ők csak azt mondhatják, hogy ez az alapszabályukkal ellenkezik.

2001. június közepére elkészült az utószó, a jegyzetek, összeszedtem az illusztrációkat a könyvhöz. Mivel júliustól Bécsbe mentem ösztöndíjjal, rendben akartam hátrahagyni a már tető alá hozott kötetet. Bementem a kiadóba, odaadtam az igazgatónak, hogy ki hány sort fordított. Megállapította, hogy a halottak kb. a negyedét az egésznek. „Na ezt is nekem kell kifizetni”, morogta.³⁶ Utána nyilván lázas fejszámolásba kezdett, de ennek eredményét nem tudatta velem. Közöltem, hogy milyen formátumot képzeltem el a könyv számára, ő ezt ingerülten visszautasította. Márpedig én a formátum dolgában vétőjogot tartok fenn magamnak, mondtam. Erre Morcsányi ökölrel az asztalra csapott, neki ebből elege van, vigyem a könyvet, ahová akarom, keressek vele, amennyit akarok. Felálltam és szó nélkül otthagytam.

Összefoglalom: az alatt a másfél év alatt, amíg a kötet a két tőkeerősnek mondható, jelentős kiadó, a Palatinus és a Magvető gondozásában látszott lenni, minden vele kapcsolatos munkát – pályázat írása, nyersfordítás készítése, jegyzetek és utószó írása, szervezés, költőkkel való tárgyalás, nyomtatás – egyedül én végeztem. Sem Morcsányi, sem Kőrössi P. egy ujjukat nem mozdították a kötetért. Ott volt a kész, kontrollszerkesztett, megszerkesztett és lektorált kötet, illusztrációkkal, borító-tervekkel a számítógépben. Már csak tördelni kellett és az arcukat végső formába önteni. Három Kossuth-, hat József Attila- és egyéb díjas költő dolgozott eddig a pillanatig *ingyen*, tehát hitelezett a kiadóknak. A kiadók még csak szerződést sem méltóztattak kötni velünk. És erre azt mondja az utolsó, hogy *neki* ebből elege van, keressek vele *én*, amennyit akarok.

Egy héttel később egy barátom elmesélte egy barátjának, hogy s mint áll a Goethe-kötet dolga. Barátom barátja történetesen egy könyvkiadó igazgatója volt – akkor. Három nap múlva ez a kiadó szerződést kötött velem a kötetre. Újabb pályázatot írtam az Inter Nacionesnak. A németek kérdőre vontak: hogyhogy a magyar kiadók egymás után sorban elállnak a kötet megjelenetésétől, csak nem Herr Halasival van valami baj? Levélben felvilágosítottam őket: azért a 3500 márkáért, amellyel ők támogatni kívánják a kötet megjelenését, tizenvalahány művész együttvéve több mint másfél évig dolgozott. Tudják, hogy ez a pénz nálunk egy tanár kéthavi, egy tisztviselő egyhavi fizetése? És nem Herr Halasival van baj, hanem Herr Goethével: Herr Goethe ugyanis a kiadók szerint ma nem üzlet Magyarországon.

2001 őszen a Magyar Könyvklub kiadásában jelent meg a kötet, 3000 példányban.³⁷

2003 végére gyakorlatilag elfogyott.

Szerkesztői szempontok

Az új *Díván*-kötet fordítóival szemben két elvárást fogalmaztam meg: ne archaizáljunk, és ne legyünk rosszabbak a Szabó, Vas, Kálnoky, Rónay négyesnél. Amiből egyrészt az következett, hogy vállaljuk a nyugatos hagyományt, másrészt az, hogy be akarunk illeszkedni a magyar fordítói hagyományba. Véleményem szerint Goethe nem az a költő, akin az újítás példái lehetne statuálni: őt, aki a teljes európai, sőt esetünkben a perzsa-arab kultúra letéteményese, csak egy-egy árnyalattal lehet jobban fordítani elődeinknél. Nem tehetünk többet nála: ahogy ő hasonította a német vershez a (persze áttételeken keresztül megismert) perzsát, úgy próbálhatjuk mi is a magyar költői nyelv lehetőségeihez

³⁶ Már mint az örökösöket megillető jogdíjat. Az Inter Naciones ugyanis csak az élő költők honoráriumához járult hozzá.

³⁷ Időközben két recenzió látott napvilágot róla a nyomtatott sajtóban. Mindkettő méltatja a vállalkozás nagyságát és a fordítások minőségét. Márton László: *A költőfejedelem Keletje*. Magyar Narancs, 2002. 02. 07. és Báthori Csaba: *Goethe redivivus*, Holmi, 2003. március.

illesztgetni a Goethe-nyelvet. Ahogyan Goethe személyes volt, vagyis kultúrák, szellemiségek fókuszja és szintézise tudott lenni, legfeljebb úgy lehet személyes a magyar fordító is: elsősorban azzal, hogy fel tud nőni ahhoz a formakultúrához, amely nélkül Goethe tolmácsolása lehetetlen. Arra, hogy a fordítócsapat viszonylag nagy száma ellenére a koherencia érzetét tudja kelteni az olvasóban – annak látszatát, hogy ezt a sok verset egyazon személy írta és nem több –, magának a Dívánnak a *potpourri*, azaz egyveleg jellege adott lehetőséget: annyiféle hang, forma, szerkezeti kompozíció vegyül ebben a tizenkét ciklusban, hogy olyan egymástól egészen eltérő karakterek is el tudtak vegyülni a magyar kötetben észrevétlenül, mint pl. a kötött formát költőként alig használó Szijj Ferenc vagy a kötött formák virtuózáként jelentkező Varró Dániel, a végzet energiáit verseihez felhasználó Rakovszky Zsuzsa és a távolságtartó önirónia mestere, Várady Szabolcs, és még sorolhatnám. Annak tudomásulvételét, hogy e kötetben „Goethe tagjai vagyunk mindannyian”, szolgálta az a szerkesztői döntés is, hogy a fordítók neve ne szerepeljen a versek után, csak a tartalomjegyzékben.

Mivel a Dívánban szinte végig a modern értelemben vett szerepversekkel van dolgunk (vajon Schiller miként jellemezné e versek olvastán az egykor naivnak hitt Goethét?), ahol a színész-költő maszkokat lenget az arca előtt, a fordítónak is fölényesen kell uralnia a formát, hogy magyarul is a könnyedség illúzióját keltse.

Hangszertudásban az új kötet fordítói közül Lator László jár az élen: az ő latinos *maestrosói* (*Kevés csupán, amit kívánok*), *dolce* hangütése, mozartosan fényesre hangszerelt dúr akkordjai („Jöjj, kedves, jöjj! Tekerd sapkámra lágyan, / csak kezedből, a tulband úgy a szép. / Abbáz sem látta trónján, Perzsiában / tetszetősebbnek turbános fejét.” *Jöjj, kedves, jöjj!*) minden bizonnyal tetszenének Goethének. Ugyancsak mozartos színeket hoz a kötetbe – csak éppen a szubtilis játékosság, a könnyedség („Elhallgatlak, hogyha verselsz, / meghallgatlak, hogyha hallgatsz.” *Azt mondják rád*) és nem a telt zengés révén – Varró Dániel (*Ej, mi lelt, Hát ma jóízűen ettél*). Ha Lator még egzotikus magyar szavakkal is megajándékozta Goethét (ellovak, torda-medreket – a *Kevés csupán...* kezdetű versben), Varró a trocheus édes lejtésében vetekszik szinte az eredetivel (*Ej, mi lelt* – különösen a *Majd a jó...*, és a *Látod nem barlang...* kezdetű versszakok).

Különleges, olykor előre, az impresszionizmus és a parnasszizmus irányába (*Teliholdas éj*), olykor vissza, a XVIII. század rokokó barokkjá (*Kétféle zene*) felé mutató verseket magyarított Tatár Sándor. Ő az egyetlen talán, aki az igei félmúltat használja, de megengedhető helyzetben (rímhelyzetben) és nem túl manírosan (*Mi volt Ádám? Agyagdarab, / mit emberré dagasztta / az Úr, de bizony ott ragadt / még sok otromba rajta. – Teremtés és életre-keltés*). Másutt éppen ő az, aki merész, szinte a 20. századi Gottfried Bennre emlékeztető szóösszetételeket (illatszél, gátnemismerés) vegyít ismét csak barokkos, ezúttal a 17. századi Gyöngyössyre emlékeztető fordulatokkal: „Vágy gátnemismerése, / kettős írása ez, / az élete velejébe / záporzó nyílsereg. / Mind-ez a szeretőknek / rég nyájas eszköze; / s ha értitek, csak csöndbe’ – és éljetelek vele!” (*Titkosírás*) A német kommentátorok gyakran emlegetik Goethe „Alterstil”-jét, amely néha ózú („Sehe”³⁸, „Mavors drommetet”³⁹, „es grunelt”⁴⁰), máskor szokatlan szavakban (pl. „bewhelmen”⁴¹, „Kriegesthunder”⁴², „Schlechtniß”⁴³), merész szókapcsolatokban („Weisheit-fromme”⁴⁴, „Augenwimpern reizumhangen”⁴⁵), többszörös, egymással tükrösen szimmetrikus birtokos szerkezetekben („Wie Taucherschar verwegner Männer / Der Perle Schatz dem Golf entriß”⁴⁶) ölt alakot, olykor pedig két-három

³⁸ In: *Liebliches* 4. sor: „des Blickes scharfe Sehe” –

³⁹ in: *Zwiespalt* 4. sor – a.m. Mars trombitál

⁴⁰ In: *All-leben* 20. sor: – a. m. es grünelte, zöldell, a német kommentárok szerint tájszó.

⁴¹ In: *Wie des Goldschmieds Bazarlädchen*, 30. sor – den Stern bewhelmen – anglicizmus (to whelm) – a szemed eltakarni, ráereszteni a szemhéjat, akár a sisakrostélyt.

⁴² in: *Zwiespalt*, 10. sor – Im Kriegesthunder / Ich werde rasend, toll: – ugyancsak anglicizmus + német szó ötvözete. a. m. a háborús mennydörgésben

⁴³ In: *Beiname* 9. sor – Des gemeinen Tages Schlechtniß – goethei szóalkotás, a. m. a hétköznapi rosszasága

⁴⁴ In: *Anklage*: 19. sor – Weisheit-fromme, hochgelahrte Männer – goethei szóalkotás, a.m. bölcsességre jámbor

⁴⁵ In: *Sag du hast wohl viel gedichtet* 13. sor – orientalizáló goethei neologizmus – a.m. szempillák bájosan leeresztve

⁴⁶ In: *Nur wenig ist's was ich verlange* 29-30. sor – a. m. Hogy a vakmerő férfiak bújarcapata / a gyöngyök kincsét az öböltől hogy szerzi meg

soronként alanyt váltó, szeszélyesen kanyargó mondatfűzésben.⁴⁷ Nos, Tatár némely leleménye (pl. a fentebb idézett) határozottan emlékeztet erre a Goethére, tehát néha nüanszokig menő telitalálattal is találkozhatunk a magyar szövegben. Egyébként a megifjodott, ámde mégiscsak öreg Goethének a *Díván* egész szövegéből kell megmutatkoznia.

Ugyancsak rokokó hangfekvésben született Lackfi János egyik-másik darabja. Ezekben Csonkai játékos évődését érezni, a trocheus csembalóütéseit⁴⁸ (fémesebbek ezek az ütemek a Varróéinál), a sormetszetek feszességét. Lackfi az incselgő-megrovó tónus visszaadása érdekében olykor vulgárisabb szavak használatától sem riad vissza („ám becsusszant pár kis ének”)⁴⁹, olykor régiesen ritka kifejezéseket vet be („téreget”⁵⁰). Mindkét esetben vitatható a megoldás, ám az egész darab kvalitása elcsitítja a kifogásokat.

Hasonlóképpen vitatható Szijj Ferenc oroszos rímélése a *Pohárnok könyve* elején⁵¹, viszont kisvártatva ő adja vissza leghívebben Goethe egyik ghazal-kísérletét, ami mindenképpen rímtechnikai ügyességet igényel.⁵² És hát persze azt az éteri zengést, ami a Goethe-vers sajátja, Eörsi Sarolta is csak egy-egy versszakban ütötte meg a *Nyáréjszaka* című, igen-igen nehéz, mitológiai utalásokkal megfejtelt hosszú párbeszédese versben.⁵³

Inkább a szerelmi népdal egyszerűségével, semmint a műköltés hangján szólal meg Rakovszky Zsuzsa két „szeles” verse, a *Mit jelent e szél zúgása?* és az *Oh, Nyugatról jött vizes szél*. Mindkét verset áthatja a fájdalom, a gyengébb fél kiszolgáltatottsága, alárendelődése. Az utolsó versszak a vágy crescendója, felcsapó madár szárnyalásához hasonlatos vallomás. Mindkét esetben több alany (vagy később alanyként használt névszói állítmány) szerepel az első két sorban („Ach die wahre Herzenskunde, / Liebeshauch, erfrischtes Leben”, illetve „Sag’ ihm aber, sag’s bescheiden: / Seine Liebe sei mein Leben”), ezeket fűzi át a harmadik-negyedik sorba („Wird mir nur aus seinem Munde, / Kann mir nur sein Atem⁵⁴ geben.” „Freudiges Gefühl von beiden / Wird mir seine Nähe geben.”), ahol az első esetben közös az állítmány, a második esetben pedig összevonódik a két alany (a Liebe és a Leben) és egyetlen állítmányhoz kapcsolódik; mindkét vers utolsó állítmánya, s egyben utolsó szava a „geben”. Rakovszky Zsuzsa figyelemreméltó bátorsággal vállalta a szintaktikai-poétikai feladvány magyar megoldását. Nála a versek utolsó szakaszának első sorai így hangzanak: „Hírt, melytől vidul a lélek, / új tavaszt unt életemnek”, illetve „Annyit mondj csak néki csendben, / szerelme az élet nékem.”, és így felel nekik a két-két utolsó sor: „én csak ajkáról remélek, / csak lehellete jelenthet.”, illetve „Örömet abban s emebben / nem lelek, csak közelében.” Azt hiszem, Rakovszky magyar változata szinte egyenrangú az eredetivel, bár nála van egy fájdalomplusz az első esetben, az alliteráló „új tavaszt unt életemnek”, amely sötétebb tónust futtat át a versen⁵⁵, a második esetben azonban egy az egyben visszaadja a németet. Finom drámaiság érzékelteti a sérülékenységet mindkét Rakovszky-fordításban.

Bizonyos értelemben különlegesen nehéz dolga volt Várady Szabolcsnak, akire a *Szerelem könyve* darabjait osztottam. E versek zöme nem élménylíra, nincs bennük primér lírai szenvedély, nem a szerelemből, hanem a szerelemről szólnak csupán. Ráadásul arab, illetve perzsa nevek, névpárokra kellett rímeltetni az egyik verset. Márpedig Rudábéra, Szulejkára, Leilára és Buthainára még szabadon sem könnyű magyar rímszót találni, hát még, ha a vers értelme meg van kötve! Szerencsére Goethe sem

⁴⁷ Ld. az egész *Wenn der Mensch die Erde schätzet* kezdetű verset, magyarul *Megbecsüljük mind a földet*.

⁴⁸ „elmémből ki nem fakultak, / ám miket ma hallok újak” (*Itt vagy és enyém megint csak*)

⁴⁹ In: *Itt vagy és enyém...* 10. sor.

⁵⁰ In: *Hagyd világ-tükrét a Hódítónak* 4. sor – a. m. terelget. E helyt erős a rímkényszer gyanúja.

⁵¹ Ti. hogy a sorvégi utolsó három hangból egy is elég az orosz fülnek, hogy rímet halljon: kevæsszer / szeressen; szózat / józan (*Míg józanok vagyunk*)

⁵² Bírálatot a részeges

⁵³ De íme egy szép szakasz arról, miként látják a keletiek itt Európában a fehér éjszakát az Esthajnal érkeztekor: „Nézz körül, hogy jön! de gyorsan! / átsöpör a tarka réten! / Fény emitten, fény amottan: / megszorult az éj egészen.” (*Nyáréjszaka* 45-48. sor)

⁵⁴ Nem hallgathatom el, hogy az érzékeny fül ebbe az Atembe (és nem csak itt) könnyen belehallja a Hatem-et; tehát e helyen gondolatban akár a „mein Hatem” is állhatna – ez persze csak játék.

⁵⁵ Olyan, akár egy sötét felhő.

talált mindig tiszta rímet, és ez feloldotta a fordítót a tökéletesség kényszere alól.⁵⁶ Várady most is csillogtatja szokásos eleganciáját, most is igyekszik az abszolút világosságot és pontos zenei ütemezést megadni a Goethe-verseknek, de saját személyisége, a költő igazán egy négysorosban üt át, itt mintha egy magyar remekművet olvasnánk: „Kopár, magányos helyet keresett / a szerelem kínja magának: s meglelte sívár szívemet, / az üreset: itt letanyázhat.” (Eine Stelle suchte der Liebe Schmerz, wo es recht wüst und einsam wäre; / da fand er denn mein ödes Herz, / Und nistete sich in das leere.) Látható az egybevetésből, a goethei négyes listából (wüst, einsam, ödes, leere) nem maradt ki semmi, sőt a magyar vers épp a felütésével erősebb (szerintem), mint a német.⁵⁷

Eörsi István, azonkívül, hogy a *Selige Sehnsucht*ot, és még két csodálatos szerelmes verset lefordított (*E dús-bozontu fára*⁵⁸, *A rím – mondják – Behrám Gúr leleménye*), a goethei verses gnómák sokaságával is megajándékozott bennünket. Nagyon sok köztük a telitalálat, amely a magyar vers spontaneitásának illúzióját kelti. Íme, mutatóba, egy eredetileg az egész Díván mottójának szánt, majd később a *Bölcs mondások* könyvébe besorolt négysoros: „Tessék, ez a kis ház, / Uram, teneked, / épülhet nagyobb is, / de nem becsesebb.” („Herr, laß dir gefallen / Dieses kleines Haus, / Größere kann man bauen, / Mehr kommt nicht heraus.”) Túl a hangvétel bensőségességén, az ima közvetlen, mégis öntudatos intonálásán, a fokozhatatlan egyszerűségen, az utolsó sorban külön nagyszerűnek találok azt, hogy a vers kifog a prózán, a zene a ráción. Ugyanis nyelvérzékünk azt diktálja, hogy „épülhet nagyobb is, de becsesebb nem”, ám a költészet könnyedén túlteszi magát ezen a szabályon, és mi örömet futunk utána: a szabályszegés lesz a szabály.

Kurdi Imre valóban újat hozott a Goethe-fordításokban: az irodalmi pufferanyagot, a magukat kellető könnyű kliséket elvető, köntörfalazás nélküli, olykor a keménységtől, vaskosságtól sem visszariadó, de mindig könnyed, szellemtől és erőtől duzzadó megoldásokat. Egy rövid példa az *Elmélkedések* könyvéből: „Az adakozót átverik, / a fősvényt megfejik, / a nagyeszűt átejtik, / az értelmest elveszejtik, / a keménykedőt ködnek nézik, / a himpellért utolérik. / Hazugság? Jegyezd meg legott: csapd be, aki becsapott!” Ezek az okosságok olyanok, akár valami opera betétdalai, némelyiket a tanult főhős Utazó mondhatná, némelyiket (mint pl. ezt is) a Szolgája.⁵⁹

Ferencz Győző természetesen közvetlen költői hangjával⁶⁰, ragyogó intonációjával győzött meg mint fordító, Imreh András a *Példázatok* könyve furcsa parabola-egyvelegének (hiszen itt korántsem egynemű darabokról van szó) kissé egzotikusan emelkedett tolmácsolásával. Magában a Goetheszövegekben is van valami keletiesen idegenszerű „Hauch”, alighanem Szádi, Rúmi nyomán próbált haladni ebben a műfajban, de hiányzott hozzá a környezet: házakat épített utcák nélkül. Imreh András érzésem szerint a groteszk elemeket is tartalmazó versekben van otthon igazán.⁶¹ Parti Nagy Lajosnak három dalszerű vers, Schein Gábornak két levélvers kiváló magyarítását köszönhetjük. Somlyó György a *Szulejka* könyvének egyik felelgetős versét fordította, helyenként ihletetten, ám az egészhez több játékosság szükségeltetett volna. Valamint a Díván kommentárokhoz írt híres Goethe-mottót, azt is lehetne javítani alighanem.

⁵⁶ E ponton vetnék fel egy technikai kérdést, nevezetesen a keleti nevek átírásáét. Goethe francia, angol, német mintákhoz igazodott, ezek az arab szavakat vagy perzsa vagy törökös ejtéssel adták vissza, persze átszűrve a saját nyelvük szűrőjén. Így lett pl. az Isq szóból Uskh, ejtsd: Üskh (ez az érzéki szerelmet jelenti), a Hidzsrából Hegire stb. Én a kiváló orientalista, Simon Róbert tanácsaira hallgatva átalakítottam a keleti neveknek a korábbi magyar kiadásokban Goethehez hú, ám az eredetihez hűtlen, és nem magyar ejtésű alakját. Így lett Rustanból – Rusztam, Majnunból - Madzsnún, Rodawuból – Rudábé stb.

⁵⁷ A rövid vers érdekessége, hogy itt Goethe mintha Heinével érintkezne. Vagy inkább fordítva. Habár Heine önsajnáló, Goethe egy percig sem.

⁵⁸ *An vollen Büschelzweigen* – Heine *Mouche*-verseinek egyikére, a *Lótuszvirágra* egészen bizonyosan hatott ez a vers, kivált a két utolsó versszak rímel egymásra tartalmilag, de a képhasználat szintén, sőt a verszene is.

⁵⁹ Nyilván csak az ájul tisztelet tartotta vissza a librettistákat attól, hogy pl. a Dívánból szemelgessenek, vagy valami szüzsét kanyarítsanak belőle. Pedig lehetne mit. No de kiírni, mondjuk, egy rockopera plakátjára, hogy a dalszövegeket írta: Goethe – kissé bizarrul hatna, nem?

⁶⁰ Ő a *Szulejka* könyve két prezentációs versét fordította le (*Hogy Szulejkát elbűvölte Juszuf, Most, hogy neved Szulejka lett.*), kár, hogy ezen kívül csak néhány rövidet vállalt. A kisujjában volt Goethe – is!

⁶¹ Pl. Volt egy császár s két könyvelője... vagy Szólt az üsthöz az új fazék

Végül rám maradt az egész Díván egyik legrendhagyóbb darabja, a *Hagyatkozás a perzsa hitről*, ezt a hosszú, emelkedett, enyhén régies szöveget igyekeztem aranyjánosi felhangokkal dúsítani, anélkül hogy a nemzeti romantika árnyéka Goethe-re rávetült volna⁶². Sok más ciklushoz hasonlóan heterogén jellegű darabokból áll a *Paradicsom könyve*, ennek szinte valamennyi darabját én fordítottam. Különös élvezetemre szolgált a *Jogosult férfiakról* szóló vers: itt ugyanis a naivitás különböző mértékben ugyan, de állandóan átoszcillál iróniába, kivált az egyik utolsó versszakban, ahol szinte látjuk Goethe-pasát, amint a hasát fogva hahotázik a saját, hurikkal körülvevett versbeli képén: „Kézzől kézre adva lakomáznál, / így az ember álmaiban él. / Sok feleség, nyugalom a háznál: / ennyit a Paradicsom megér.” Csodálatos ez a blaszfémia, nyugat-keleti kultúránk egyik legbecsesebbje. Ám ugyanebben a ciklusban olvasható a Dante *Paradiso*-jával felelgető, megint csak a frivolitásig menően játékos, ugyanakkor mozartian könnyed, és egyfajta misztikus *guide*-nak tekinthető *Felsőbb és legfelsőbb régió (Höheres und Höchstes)*, amelynek zeneisége alaposan próbára tett, valamint a búbajos humoros, majd a zárlatnál szinte a szemünk láttára semmivé foszló vers, a *Hétalvók*, amely Vörösmarty *Hedvigjével* rokon, igaz, csak annyira, amennyire, mondjuk, Giorgone rokon Grünewaldal, vagy Erasmus Lutherral.

Kitérhetnék még arra is, hogy milyen nehézségeket támasztott fordítás közben a nyugat-keleti kultúra ismerete vagy nem ismerete, továbbá arra is, hogy milyen fajta versformákat fordítottak fordítóink, kitérhetnék a sormetszetek, az enjambement-ok, az akusztikus elemek visszaadásának sikeres és sikertelen példáira, ám ehelyett egy tanulságos metszetét adnám inkább a fordítók hiábavaló, mert a tökéletességet ostromló igyekezetének.

Üdvözült vágyak

(egy vers alakváltozatai)

*Selige Sehnsucht*⁶³

Sagt es niemand, nur den Weisen,
Weil die Menge gleich verhöhnet,
Das Lebendge will ich preisen,
Das nach Flammentod sich sehnet.

In der Liebesnächte Kühlung,
Die dich zeugte, wo du zeugtest,
Überfällt dich fremde Fühlung,
Wenn die stille Kerze leuchtet.

Ez a merész szókép visszaadhatatlan magyarul.

Fühlung: sokszerű érzés, leheletszerű, borzongató érintés;

⁶² Volt egy bökkenője ennek a versnek: a tisztátalan állatok felsorolásában szerepel a szalamandrával együtt a „Molch”, márpedig ez a szó a „gótét” jelenti. „Rohr und Binse, Molch und Salamander, / Ungeschöpfe, tilgt sie miteinander!” (*Vermächtnis altpersischen Glaubens* 47-48. sor) Ez volt az a pillanat, amikor a hóhért akasztották. Szegény Goethe nem sejtette, hogy egy számára ismeretlen nyelven mit jelent az ő neve. És arra sem gondolhatott, hogy saját verse fog ellene fordulni ezen az ismeretlen nyelven. Én pedig rövid gondolkodás után elkövettem a merényletet, és, gondoltam, előremenekülő, beleiktattam egy régi magyar szót is, amely különösen a református prédikátorok szövegeiben az ördögre használatos. „Nád és káka, göte, szalamandra / irtassék ki: fertezetes, randa.” Úgy számítottam, hogy az olvasó szeme nem fog megakadni azon az egy szón, sőt azonnal továbbsiklik a Kraftausdruck, a „fertezetes” felé.

⁶³ A német vers első két munkacíme *Vollendung* és *Selbstaufopferung* volt. A két munkacím együtt és a végleges cím jelzős szerkezete feloldhatatlannak tetsző ellentmondást fogalmaznak meg. Ez nem egyéb, mint a lélek, tárgyiasabban szólva, az érzelmi élet dialektikája. Ahhoz, hogy a magas hőfokú (szerelmi) érzés átadhassa magát a másíknak, fel kell adnia önmagát: el kell égnie. Ahhoz, hogy érzés legyen, tartalmaznia kell az elajándékozás ösztönparancsát. Vagyis az érzés saját természetéhez tartozik a meghalni vágyás: önfeláldozása a beteljesülése. Az érzés energiáját a két pólus közti elviselhetetlen feszültség (távolság) teremti meg. „Selig”, azaz földöntúli boldog az érzés, mert természetéhez híven saját feloldására törekszik. „Sehnsucht”, azaz nyavalyatöréshez, megszállottsághoz hasonlatos, rohamszerű, leküzdhetetlen ez az érzés – vágy a szó „parancsszerű kívánság” értelmében. A vers ezt a belső történést jeleníti meg drámai képekben.

Nicht mehr bleibest du umfangen
In der Finsternis Beschattung,
Und dich reißet neu Verlangen
Auf zu höherer Begattung.⁶⁴

umfängen: itt az „átölelve” értelmében.
Beschattung: fura szó, csak Klopstocknál kimutatható

Keine Ferne macht dich schwierig,
Kommst geflogen und gebannt,
Und zuletzt, des Lichts begierig,
Bist du, Schmetterling, verbrannt.

Értelme kb.: Semmilyen távolság nem szegi kedved

tehát: pillangó, nem lepe, nem pille, nem lepke, nem moly

Und so lang du das nicht hast,
Dieses stirb und werde!⁶⁵
Bist du nur ein trüber⁶⁶ Gast
Auf der dunklen Erde.

Stirb und werde: Halj meg és szüless, alakulj (újja), jöjj létre.
Ez a felszólítás a nyelvek különbözőségéből adódóan
adekvát módon lefordíthatatlan.

A német vers zenei szerkezetének néhány jellegzetessége: az első két szakaszban egy-egy kijelentésegység (főnévi alany, igei állítmány) a 6. sor kivételével egy sornyi terjedelmű, a harmadik szakaszban ez két sornyra bővül, a negyedik szakaszban – a 14. sor kivételével – és az ötödik első felében a ismét egy-egy sornyi, hogy a zárlatnál ismét két sornyra táguljon. A két kivételként leírt sor pedig vagy két igét (6. sor) vagy két igenevet (14. sor) tartalmaz, és ezek szimmetrikusan osztoznak a saját sorukon. Vagyis a vers 1-8-ig alaptempóban halad, 9-12-ben lelassul, 13-18 között felgyorsul, 19-20-ban lassuló zárlattal ér véget. Ha a négyes trocheust vesszük alaptempónak (1-12), a harmadik szakaszban modulálódik a képlet: 14 és 16 szótagrövidülést szenved, a mindedig nőrímes sorvég nem átcsap immár, hanem –hímrimével – mintegy nekiütődik a rendelkezésére álló zenei falnak. Még rendhagyóbb ritmikailag az utolsó szakasz: az alaptempóhoz képest 17-, 19-ben egy szótagnyi, 18-, 20-ban két szótagnyi (egy lábnyi) a rövidülés. A legváratlanabb 17-18 rövidülése, 19-20 már csak ismétlése ennek, kiváltképpen a híres 18. sor készlet zeneiségével is megtorpanásra: nem értjük, hova lett egy láb, ütemérzékünk hiányt jelez. Maga 17-20 ritmikailag megrövidített megfordítása 13-16-nak. A költő azzal, hogy nőrimre futtatja ki az utolsó versszak páros sorait, a továbbcsengés (17) és a lecsengés (20) lehetőségét adja meg nekik.

Most pedig lássuk sorban a magyar „üdvözülteket”, fordításkritikai széljegyzetek társaságában.

Édes sóvárgás

Hát ez a sóvárgás legalább olyan fájdalmas, mint édes

Ne mondjátok: csak bölcseknek
- Mert a tömeg kinevetne -
Éneklek az oly éltet meg,
Mely a lángba halni menne.

már ez a sor is megengedhetetlenül idegenszerű,
de ez kifejezetten magyartalan

⁶⁴ „A párosodás és a szaporodás a pillangónak az életébe, az embernek a szépségébe kerül.” Goethe: *Diderot kísérlete a festészetről*.

⁶⁵ „A mi egész mutatóványunk ennyi: feladjuk létezésünket, hogy létezhessünk.” Goethe Riemernek 1811. máj. 24. E sor értéséhez lásd a *Wiederfinden (Újra együtt)*. Figyelemreméltó, ahogy ott - „Und er sprach das Wort: Es werde! / Da erklang ein schmerzlich Ach! / Als das All, mit Machtgebärde, / In die Wirklichkeiten brach” – a mindenségnek fáj a létrejövés. Ez utóbbi a platóni teremtés iránya goetheien értelmezve, a *Selige Sehnsucht*ban – ugyancsak platóni szellemben – a lélek törekszik vissza, „magasabb szellemházájába”: de ez sem megy fájdalom nélkül.

⁶⁶ A goethei színelméletben a „trüb”-ről ez áll: „A tisztán anyagi, amennyiben látjuk a szemünkkel, vagy átlátszó, vagy átlátszatlan, vagy félig átlátszó. Ez utóbbit nevezzük homályosnak (Trübe).” Figyelembe véve a vers fényhasználatát (a goethei felfogás szerint a világosság hatol be az anyagi világba) - Flammentod (eredetileg: Flammenschein) – Nächte – Kerze leuchtet – Finsternis – des Lichts begierig – dunklen Erde -, az utolsó két sor azzal intézi el a „meghalni és újjáéledni” nem szándékozót, hogy az „trüb”, azaz félig átlátszatlan marad a megvilágosodás számára. Ezt a drámát, amely nem is személyes dráma igazából, inkább a fény és a sötétség harca, ezt a legnehezebb fölfeszíteni a vers rájárára.

Hó szerelem hús éjein,
Midőn a perc kéjtől terhes,
Forró vágy lep meg téged im,
Ha a mécsnek lángja repdes.

Nem maradhatsz a setétben:
Ott a halál, ott a semmi,
Föl, föl vágyol szállni szépen,
S magasb létre ujjá lenni.

Vágytól úzve szállsz, repülsz te,
És dacolsz a messzeséggel,
Fényittasan elmerülve,
Szegény pille, ah, így égsz el!

És mégis e föld porán itt
Mindig borús lakó léssz te:
Lelked ha nem óhajt, áhit
*ujjá lenni elenyészve...*⁶⁷

(1871)

Boldog vágy

Halld, de csak a bölcsnek mondd el,
Mert kigúnyol a tömeg –
Hogy oly lényt magasztalok, mely
Láng-halálba vágyva megy.

Hús éjben, szerelmi kéjben,
Nyerve, adva létedet:
Ismeretlen vágy hevében,
Hol egy kis mécs integet,

Nem maradhatsz a homályba',
Melynek árnya elborít;
S magasb párzás édes vágya
Oda szállni batorít.

Messzi távol mitse' gátol,
Szállasz, megbüvölt gyanánt –
S végre, míg a fénybe vágyol,
Összeperzsel, hajh, a láng!

S míg csak nem vágy erre kész,
Hogy meghalva élj újonnat:
Szomorú vendége léssz
E szomorú honnak!⁶⁸

(1875)

Ez azt jelentené, hogy csak hűvös éjszakákon
vesz erőt rajtunk az „édes sóvárgás”?
„lep meg téged im”: ez a verszene halála
szó sincs róla, hogy „repdesne” – „still leuchtet”.

Heidegger talán örülne a semminek, no de Goethe?
Ez a sor így igazi fűzfapoétai kvintesszencia.

Goethe nem sajnálkozik az elégőn, sőt!

A német sorszerkezet megfordítása: ha költői lenne és pontos,
bizonyára megengedhető lenne. De így!

„mondd el” / „-lok mely”: premodern süket rím!
Miért nem: „Vágyva láng-halálba megy?” Jobb volna.

Szó sincs integetésről, ellenkezőleg: igéz a gyertyafény.

Oda: Hova?

Kimaradt a pillangó! Hajh!

Itt kifáradt a fordító, elhagyta a ritmusérzéke, kivette a vers
lényegét, hiszen az olvasó nem jöhet rá, hogy akit összeperzsel
a láng, az „meghalva él újonnat”, miből is jönne rá? És hát
ez a „honzás” – csakugyan szomorúan tanácstalan vég.

⁶⁷ A fordítást Hegedűs István (1848-1925) a későbbi kolozsvári egyetemi tanár készítette ifjú éveiben, valószínűleg németországi útja után.

⁶⁸ Szász Károly (1829-1905), híres kiegyezéskori költő, műfordító munkája (Goethe lyrai költeményei 1-2.) 1875-ben jelent meg. Az első áttekintést Szász adta magyarul Goethe lírájáról

Boldog kéjvágy

Ne hallják, csak bölcsek s vének,
mert gúnyt úz a pór belőle:
Élő vágyról szól az ének,
Mely a lángba halni dőlne.

Hús közén szerelmi éjnek,
Mely nemzett, melyen nemzettél,
Egy új vágnak, egy új kéjnek
Hona lett a mécses szentély.

Lelked szárnya kifeszül, és
Elhagyod a sötét ágyat,
Magasztosabb közösülés
Kéjét sejtí tisztult vágyad.

Távolság már nem riaszthat,
Hol világ van, oda szállasz,
S míglen csak a fényt szomjaztad,
Mint a lepke, lángban állasz.

S míg e kettőn át nem haladsz:
Halálon s föltámadáson,
Csetlő, botló vendég maradsz
Ezen kódós földvilágban.⁶⁹

(1907)

Üdvözült vágy

Csak a bölcsnek – igaz ének
tömeget csak gúnyra csábít –
hirdetem, hogy szent az élet,
amely lánghalálra vágyik.

Nászok hűlő gyönyöréből,
mely téged, mely veled nemzett,
idegen érintkezés tör
rád a csendes gyertya mellett.

Nem fog többé földi létbe
beárnyékoló sötétség,
és felsőbb szeretkezésre
sodor új vágy, új reménység.

Semmi nem köt, semmi korbát,
szállsz a célra, elbűvölt,
hogy magadat fényre sóvár
lepke, végül lángba öld.

Hol van a címben „Lustgier” v. „Begierde”?

ez a „sehnet” az achillesi pontja a versszaknak. Dőlne?!

Először fogta meg ezt a két sort a fordítók közül...

de ezzel a „szerelmi fészek”-szentéllyel el is rontotta.

Előresiet a fordító, már feszül a szárnya, pedig hol van az még!
Mitől sötét, mitől ágy? Mert a ford. konkrét akar lenni. G. nem.

Kéjt nem sejt: csupán felragadja a kívánság.

Ez a 19. század költőinél szerintem rendben van.

Goethénél itt rövidülnek a sorok, minden tömör, a ford. pedig
terjengős és bonyolult lesz. Földvilág? (vö. „Hol világ van...”)

Nem igaz, hogy az igaz ének csábítja gúnyra a tömeget. Hanem
az a képtelen kijelentés, hogy az élőben azt magasztalom, hogy
lánghalálra vágyik. Kár az első sorbeli közbeszúrásért. Mond-
hatatlanná teszi a verset.

Ez a legpontosabb, azt hiszem, mind az összes fordítás között.

Csak ez a sor valahogy érzékietlen, képzavarszerű mégis.

itt ez a létbe beárnyékoló sötétség: költőietlen magyarul
mért nem írt inkább egyesülést? az is rímelt volna

⁶⁹ A csók című sikerdarab szerzője, Madách Tragédiájának németre fordítója, Andrassy Gyula gróf személyi titkára, Dóczi Lajos (1845-1919) 1907-ben jelentette meg először Goethe-fordításait a Remekírók képes könyvtárában. 1930-ban újra kiadták Kosztolányi előszavával.

S míg nem érzed, hogy ez a
„Halj, s támadj föl!” áthat,
csetlő-botló, bús fia
vagy csak a világnak.⁷⁰

(?1948)

Üdvözült vágy

Csak a bölcseknek beszélek,
mert a tömeg gúnnyal várna,
akkor élet csak az élet,
ha már vágyik lánghalálra.

Szerelemnek estje, melyben
nemzettél, mely téged nemzett,
elfog furcsa sejtelemmel
lassan égő gyertya mellett.

És többé már nem maradnál
lenn az árnyban éjszakázva,
új kívánság elragad már,
föl, magasabb rendű nászra.

Téged messzeség se tör le,
szomjazod a fényeket,
szállsz, pillangó, megbüvölve,
s már a láng elégetett.

S amíg ez nem hívogat,
a halálból-élet,
unalmas vendége vagy
sárnak és sötétnek.⁷¹

(?1959)

Vágyak vágya

Félre, gúnyos nyelvű népek!
Meg ne hallják, csak a bölcsek:
Azt dicséri most az ének,
Aki tűz-halálba törtet.

Lázak hunytán, nászos éjjel,
Hol nemzettél, hol fogantál,
Eltelsz furcsa szenvedéllyel,
Ott a néma gyertyalángnál.

Itt is az utolsó versszakra fogyott el a szufla.
„Halj!” – reformkori, suta, csonka alak.
a „csetlő-botló” átvétel, de rossz; a „bús” agyonkoptatott,
itt teljesen helyénvalótlan.

Hibátlan, a legszebb magyar első versszak.
Nem bántó „a gúnnyal várna”, noha kimódolt, persze.
Itt egészen kifogástalan az ellentét, és az általánosítás
(„élő” helyett „élet”) maga a magasztalás.

A vers inentől is szép, zenei, de: nincs benne a „Kühlung”
a „Fühlung” nem elfog, hanem rátör az emberre.

Mintha maradhatna is az ember, holott nem – Senhsucht!
„árnyban éjszakázva”: ez képzavargyanús

Tökéletes versszak! Jobbat nem lehet.

Ez a „hivogat” gyöngye: a német vers itt „vagy-vagy’-ra
kényszerít: vagy magával ragad a pusztító vágy, vagy
sötét, tehát megvilágítatlan (és nem „unalmas”) maradsz.
Ez a versszak olyan, mintha Kosztolányi írta volna.

Egy kikiáltó hangja: a piactéren oszlatja a tömeget. Szörnyű!
Most azt kiáltom világgá, hogy meg ne halljátok?

Az egész versszak színpadias tumultust idéz. Törtet? Brrr!

Ez a „hunytán” akusztikusan is, máshogyan is rémes: a hunyót,
meg az elhunyt hozza az ember tudatába.
Két szép sor!

⁷⁰ Nem sikerült kiderítenem, mikor is készült Szabó Lőrinc (1900-1957) fordítása. Egy biztos: az *Örök barátaink* 1948-as kiadásában már szerepel.

⁷¹ Vas István (1910-1991) fordítása 1959-től felváltotta a Szabó Lőrinc-féle változatot a Goethe-versek magyar kiadásában.

Nem nyüzögnek már az árnyak,
Oszlik csended éjszakája,
S kél a vágyad, úz a vágyad
Feljebb, feljebb égi nászra.

Semmi távolság se tör le,
Olthatatlan lángra gyúlsz,
Lepkekönnyen szállsz előre,
S lepke módra – lángba hullsz...

„Hallj meg és élj azután!” –
Míg ezt meg nem érted,
Bús vendége vagy csupán
E vak sártekének.⁷²

(1966)

Félrefordítás: klisészerűen. A „nyüzsgés” meg az „oszlás” hullát idéz sírgödörrel vagy anélkül. itt a megkettőzésekben (kél, úz, feljebb, feljebb) beúszik a *Rege a csodaszarvasról*

Megint klisé: miért nem „megbűvölten lángra gyúlsz”?

Ez így olyan, mint egy bűvészmutatvány: fűrészeltesd ketté magad és állj elénk épen!

Bús és vak és sárteke: ez a magyar 19. század, leginkább Vörösmarty és Madách.

Üdvözült vágy

Csak a bölcsnek szól beszédem,
mert a tömeg gúnnyal várna,
az élők közt azt dicsérem,
kinek lánghalál a vágya.

Húl a nászjé, amely nemzett,
és amelyben te nemzettél,
s ismeretlen érzés lep meg
csöndes-fényű mécsesednél.

Nem tart többé fogságában
a sötétség ölelése,
indulsz új vágytól ziláltan
magasabb egyesülésre.

Távolság se húz a földre,
röppensz, bűverő igéz,
és legvégül fényre törve,
sóvár pillangó elégsz.

Halj meg és légy! – Érd el ezt,
engedd, hogy betöltsön,
vagy zavart vendég lehetsz
csak a sötét földön.⁷³

(2001)

Beszéd: szónoklatízü. „Beszédem van vele”: ez itt vers.

3-4 Két tökéletes sor.

5-8 Kifogástalan

kivéve ezt a kis sistergő: „s ismeretlen”-t

Ez is tökéletes volna, csak az a „vágytól ziláltan” ne volna!
Nemcsak a fülnek kellemetlen, hanem a zilálódás képze-
miatt is: Goethe mint tépett Beethoven?

Ez, hogy a „távolság a földre húz” akárhogy is nézzük, igazi
képzavar. És a vers kontextusában teljesen értelmetlen.

Mondjuk, hogy megvan a „Stirb und werde!”. De milyen áron?
Körülményeskedő, erőtlén másfél sor árán. És a legdöntőbb
vershelyzetben!

⁷² 1966-os Villon és a többiek c. fordításkötetében jelentette meg Mészöly Dezső a saját Selige-változatát.

⁷³ Eörsi István (1933-) már 1966-ban is megjelentetett egy változatot, ezt a 2001-es kötet számára addig csiszolgatta, míg nem Vas harminc éve klasszikus szövegét a jegyzetek közé szorította

Üdvözült vágy

Mondd a bölcsnek, mert az érti,
a tömeg csak gúnyol érte,
másként nem érdemes élni,
mint emésztő tűzben égve.

az eredeti kép fogalmivá értelmezése: képvesztés – hiba!

Ahogy hűl az éj, mely nemzett,
és a láz, amellyel nemzel,
ott a gyertya lángja mellett
ismeretlen érzés önt el.

lázról nincs szó a németben, csak szerelmes éjszakákról

előnt az érzés: nagyon klisészerű, gyenge

Rád a sötétség világa
többé nem borítja árnyát,
föl, magasabb rendű nászra
lobban benned új kívánság.

a vers fénydrámáját megzavarja ez a „sötétség világa”

Már a távolság se gátol,
búvölt pillangó, repülsz,
hajt a fényszomj, égsz a vágytól,
lángolsz és megsemmisülsz.

„égsz a vágytól” – közhely, nincs benne a németben.
ez a „verbrannt” helyett: kérdés, nem túlértelmezés-e?

Halj bele, hogy végre élj!
Vagy a lét csak börtön,
s te zavaros jövevény
vagy a sötét földön.⁷⁵

Mibe haljon bele? És ez a „végre”: egyszeri újjászületés?
A németben nincs „börtön”
a „zavaros” nem rossz, de lehet, hogy a „homályos” jobb⁷⁴

(2001)

Summa

A vers adekvát módon visszaadhatatlan, mint a tökéletes, titokzatos, nagy versek általában. Közelítésekkel élhetünk. A vers zenei szerkezetét, a szintaktikait, többnyire minden fordító igyekezett megőrizni, ám a lábakat a 19. századiak kissé összevissza módon rakosgatták, néhol „ahogy esik, úgy puffan” alapon. Különösen az utolsó versszak bizonyult göröngyösnek számukra: ott Hegedűsnek, Szászknak, Dóczinak egyaránt összegabalyodott a lába. A fénydráma sokértelműen sejtelmes képeit hol Vasnak, hol Szabónak, hol Eörsinek sikerült – részben – visszaadnia. A jobb költők kevesebb magyar klisézt alkalmaztak, a rosszak többet. Goethe hangja, mint általában, e versben is emelkedett: izgatott, de nem zaklatott; visszafogottan szenvedélyes. A hang megszólaltatásához kiforrott nyelvi apparátus, valamint költői biztonság szükséges. A 19. századiak mindkettőnek híján voltak, a magyar költői nyelv valahol József Attila táján jutott el a Goethe-féle gondolati líra magasságába. Szabó Lőrinc, aki nem egy Goethe-verset felülmúlhatatlan leleménnyel magyarított, a *Selige Sehnsucht*tal nem boldogult: úgy érzem, nem volt elég türelme hozzá. Mészöly Dezső Villonban, Shakespeare-ben járatos hangja Goethe esetében teljes csődöt mond: van benne valami erőszakoltság, valami harsányság, mintha a fordító többet tudna az eredetinel. Pedig ez Goethe esetében elő nem fordulhat. Én a szenvedélyes hang intonálására törekedtem, ettől viszont a képszerűség csorbult óhatatlanul egy-egy sorban. A goethei

⁷⁴ Szóba jöhet még egy megoldás, jövőbeni fordítók figyelmébe ajánlom: a goethei *Farbenlehre Didaktischer Teil §147* szerint „Die vollendete Trübe ist das Weiße, die gleichgültigste, hellste, erste undurchsichtige Raumerfüllung” (A fehér a tökéletes „Trübe”, a legközömbösebb, legvilágosabb, az első átlátszatlan térkitöltés.) A „trübe” nehézségét sokértelműsége adja meg: németül jelenti többek között a „borús” eget, a „zavaros” vizet, a „homályos” üveget. Ez utóbbi fény-át-nem-eresztő „matt” értelmében - kérdelem én - nem lehetne-e „színtelen” az a vendég a Goethe-vers utolsó előtti sorában? S ezzel a borús, szomorú, bús, csetlő-botló, unalmas, zavart, zavaros mellé egy újabb árnyalat (mert ez is csak egy árnyalat, nem több) társulhatna!

⁷⁵ Saját fordításom.

hangbiztonsághoz legközelebb Vas István áll, ám ő megkerüli az utolsó versszak szabálytalanságát, egész utalásrendszerét, és ezzel a fénydráma polgári szaloneseményé redukálódik. Eörsi, ha költőiségben nem is, de hűségben a második, harmadik és az utolsó versszakban fogja be Vast. Kár, hogy nem körözi le: annak mi, olvasók csak hasznát vennénk.

A tökéletesség fordítói „vágya”, láthattuk, egyik esetben sem „üdvözült”.

2004⁷⁶

⁷⁶ Ez az írás egy műfordításról szóló tanulmánygyűjteménybe készült felkérésre, az Alexandra kiadó azonban végül nem adta ki a kötetet.